

22101728733

BALNEOLOGISCH VERSLAG

VAN

HET BADSAISOEN 1853,

DOOR

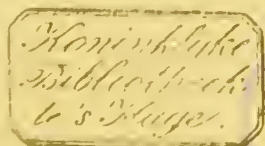
P. M. MESS,

Med. Chir. et Artis Obst. Doctor, dirigerend Bad-Arts bij de Zeebadinrigting te Scheveningen.

Bij de vele monographiën, die er over de physische en chemische eigenschappen en de physiologische werking van het zeewater en over het voor- en nadeel, hetwelk dit op het menschelijk ligchaam in het algemeen uitoefent, geschreven zijn, behoeft het naauwelijks vermelding, dat het vermeerderen van dat getal *thans* weinig nut zoude opleveren; hij, die deze taak op zich nam, zou ligt vermoed worden, eerder te beoogen zijnen naam te verbinden aan datgene wat reeds een POUGET, GAUDET, BUCHAN, CLARKE, AUBER, HARTMANN, D'AUSMERIE, HARTWEG, NOPPE enz. gezegd hebben, dan om iets wetenschappelijk nieuws te leveren.

De meeste dezer schrijvers hebben zich echter, naar het mij toeschijnt, te veel tot het aantoonen van het algemeen nut der zeebaden bepaald, zonder genoegzaam de diensten, die zij, bij elke ziekte in het bijzonder, bewezen hebben, door het aanhalen van ziektegeschiedenissen, te staven. En daar men het zeebad dikwijls hier als tegenaangewezen vermeld vindt, waar elders wederom zoodanige tegenaanwijzing wordt tegengesproken, zoo is het natuurlijk gevolg daarvan, dat men, na deze schrijvers gelezen te hebben, ligt tot de slotsom zoude komen, dat het zeebad alle ziekten geneest of liever genezen kan.

Ik heb mij daarentegen ten doel gesteld, zoo mogelijk jaarlijks, door een aan het oogmerk zoo volledig noodig beantwoordend verslag aan te toonen, welke lijders onze badplaats

bezoehten, in welken toestand zij aankwamen, wat hun verblijf mij in de gelegenheid stelde waar te nemen en welke betersehap of verergering in hun lijden werd teweeggebragt.

Even als zulks met de meeste zeebadplaatsen het geval was, zoo hebben zieh ook herwaarts in dit jaar zoovele badgasten begeven, als er gelegenheid tot opname was.

De ligging van Scheveningen, zijn vrolijk en uitnemend strand, zijne sehoone natuuromgeving, de nabuursehap van eene der sierlijkste residentiën en het voorregt, dat de badgasten, wanneer zonhitte of wind het strand bijna ontoegankelijk maken, zich in de lommerrijke dreven van het tegen het dorp aangelegen boseh kunnnen verlustigen, brengen er dan ook niet weinig toe bij, dat deze zeebadplaats door talrijke lijders bezocht wordt.

Onder de personen tot den kinderlijken leeftijd behoorende, bevonden zieh vele, die aan serofulosis leden. Bij sommigen kenmerkte zieh deze ziekte door sleehte voeding, hetzij met geheel of gedeeltelijk verlies van den eetlust, hetzij met tussehenpoozenden verhoogden lust naar dikwijls sehadelijke voedsels. Bij deze werden vermeerderde seeretie en exeretie van het slijmvlies van het een of ander orgaan waargenomen, en wel onder den vorm van slijmvloed der oogleden (opthalmoblennorhoea), van den neus (eoryza serofulosa), der ooren (otorrhoea), of van het darmkanaal, blijkbaar uit het drie of meerdere malen ontlasten van onverteerde spijzen, met eene groote hoeveelheid slijm vermengd.

Anderen, die eene vrij goede spijsvertering hadden, vertoonden eene in het oog loopende slapheid der weefsels, een spoedig vermoeid zijn van het ligehaam, bij de minste beweging, en eene ziekelijke levendigheid van den geest.

Weder anderen waren daarentegen physiek en moreel even ongevoelig voor uitwendige prikkels, terwijl hunne bewegingen langzaam, hunne onversehilligheid groot en hun inborst grillig en onverdragelijk waren.

Bij deze duidelijke storing van vele funetiën des ligehaams, deden meestal de uiterlijke vormen, de kleur der huid en hare ziekelijke aandoening ons het lijden des kinds met den naam van diathesis serofulosa bestempelen.

Verder vertoonde zich deze ziekte soms onder den rachitischen vorm of onder dien van catarrhus chronicus met den aanleg tot telkens terugkeerenden kroephoest, en eindelijk, om niet van andere vormen te spreken, troffen wij velen aan wier ligchamen, ten gevolge van eene ondoelmatige opvoeding, in een ongelukkigen toestand verkeerden. Bijna al de kinderen, die ik hier behandelde, behoorden tot familiën uit de hoogere standen der maatschappij, en het was treurig om te zien hoevele op den leeftijd van 8 tot 15 jaren met een slecht gevoed, bleek en lijdend uiterlijk, ten koste van het ligchaam eenen ontwikkelden geest hadden, zoogenaamde talenten bezaten, waarop de ouders dikwijls nog trotsch waren, doch waarover hij, die weet wat de toekomst van zulke schepsels meestal zijn zal, medelijdend de schouders moet ophalen.

Vele dezer ongelukkige wichten kwamen hier zich voordoende als deftige oude mannetjes of vrouwtjes (sit venia verbis), zich over maatschappelijke, huishoudelijke of wetenschappelijke zaken uitlatende op eene wijze, die men van eenen meer gevorderden leeftijd pas mag verwachten, terwijl over den aan dien jeugdigen leeftijd zoo natuurlijken lust tot spelen, met een schouderophalen en een zeggen *hoe kinderachtig!* werd gesproken. Bij deze kinderen vooral bestond een zeer afwisselende toestand van ziek en zoogenaamd gezond zijn, geen dag was gelijk aan den anderen, de slaap was onrustig, het bad dikwijls te prikkelend; een ziekelijk verhoogd leven der hersenen was hier de duidelijke oorzaak van het niet bloeijen des ligchaams. En om nu toch vooral dien prikkel te onderhouden was het eerste wat men uit de reiskoffers zag komen, die ongelukkige Grieksche en Latijnsche boeken, gepaard met leerboeken voor het Duitsch, Fransch en Engelsch, en dan moest er nog voor een piano gezorgd worden, opdat het dus geplaagde kind de daarop geleerde kunsten niet zoude vergeten. Met zulke plannen kwamen velen hier, om de gezondheid hunner kinderen van het zeebad te verlangen.

Het is onverantwoordelijk, dat op die wijze tegenwoordig de jeugdige wezens voorbereid worden, of om later kwijnende ligchamen rond te voeren, of om reeds op jeugdigen leeftijd, omdat men van hunne krachten te veel gevorderd heeft, te bezwijken.

Om van al de kinderen, die dit jaar het zeebad gebruikt hebben, eene ziektegeschiedenis te geven, is èn niet het doel van dit verslag, èn zoude tot eene te groote en vervelende uitgebreidheid voeren, wij zullen ons alzoo tot de belangrijkste gevallen bepalen.

In het algemeen zij vooraf gezegd, dat verreweg de meesten den heilzamen invloed ten duidelijkste hebben ondervonden; nadat zij naauwelijks een drietal weken aan de kust en in de duinen vrij en ongestoord hadden rondgeloopen, werden zij krachtiger en vlugger, terwijl eene gezondere huidkleur het bewijs opleverde, dat er eene betere bloedmaking bestond. De eetlust herstelde, de slaap werd rustig en kinderlijke ondeugendheid en levendigheid kwamen in de plaats eener kunstmatige, ziekelijke bedaardheid of liever stompheid.

Een meisje, 7 jaren oud, met eene fijne doorschijnende, maar als vuile was gekleurde huid, met magere armen en beenen, met uitzetting der epiphyses der enkels en polsen, met wijdopenstaande oogen en pupillen, met eene zachtmoedige, doch verdrietige uitdrukking op het gelaat, klaagde over slechten eetlust, onrustigen slaap en over het spoedig vermoeid zijn bij de geringste wandeling. Daar het verlangen bestond, terstond de zeebaden te gebruiken, gingen wij in dit geval daartoe over zonder eenige voorbereidende kuur, dewijl zij reeds vooraf te huis zoutwater-baden genomen had. Zij verdroeg ze goed. Na 10 baden gebruikt te hebben, wandelde zij reeds van Scheveningen tot halfweg 's Gravenhage; zij was dan wel vermoeid, maar vroeger zou aan zulk eene wandeling niet te denken zijn geweest, haar eetlust was reeds veel verbeterd, en uit eigen beweging zocht zij omgang met de vele kinderen, die hier vertoefden. Door een voortdurend spelen in het warme duinzand, door het rijden op ezels, door het voortzetten der baden had dit kind, toen het Scheveningen verliet, een algemeen gevoel van welzijn gekregen, en was krachtig en vrolijk geworden. Wij mogen dit alleen aan een tweemaandelijksch verblijf aan de zeekust toeschrijven, dewijl wij, zoo als in het algemeen ook in dit geval, slechts die middelen, welke de natuur ons aanbiedt, aangewend en voor een goed diëet gezorgd hebben. Daar het kind al spoedig

eene grootere begeerte naar dierlijk voedsel had doen blijken, was het gebruik van melk voorgeschreven.

Een meisje, 8 jaren oud, vertoonde, behalve de teekenen van algemeene scrofelziekte, een eczema serpiginosum aan de beide beenen. Na verloop van zes weken was de algemeene gezondheidstoestand veel vooruitgegaan, het vroeger bleek en slap uiterlijk was meer bloeijend en veerkrachtig geworden, doch de huiduitslag was volmaakt in denzelfden toestand gebleven. Wij hebben het laten vertrekken met een voorschrift voor eene plaatselijke nabehandeling.

Een dergelijk geval nam ik waar bij een meisje van 10 jaren. Dit kind, uit gezonde ouders geboren, hetwelk nog 2 zusjes en één broertje had, die insgelijks zeer gezond waren en nimmer aan eenig uitslag geleden hadden, bekwam op haar eerste of tweede jaar eene crusta lactea op het aangezigt. Later breidde zich die over het geheele ligchaam uit en verkreeg toen meer den vorm van eene crusta serpiginosa. Het kind had hiervoor reeds verscheidene behandelingen ondergaan en ook het vorige jaar het zeebad gebruikt, hetwelk wel eenen gunstigen invloed op haren algemeenen toestand had uitgeoefend, doch geenszins op den uitslag; deze verbeterde eerst in den loop des winters. Na een verblijf van drie maanden alhier, gedurende dit badsaizoen, en een voortdurend gebruik der zeebaden, had dit kind eene gezonde kleur, sterke spierontwikkeling en in het algemeen alle teekenen van de volmaakste gezondheid, doch de huiduitslag was zoo goed als stationnair gebleven. Het bleek mij uit deze en nog eenige andere gevallen, die ik hier achterwege laat, dat het zeewater uitwendig aangewend, minder herstellend op deze huiduitslagen werkt, maar dat het, in vereeniging met de zuivere zeelucht, het geheele organismus verbetert.

Zoo was het ook met eenige rachitische kinderen gesteld, bij welke de algemeene gezondheidstoestand wel is waar verbeterde, de eetlust zich geheel herstelde, ja zelfs bij sommigen tot vraatzucht overging, doch bij welke de ziekteverschijnselen, die zich ten gevolge der constitutionnele aandoening aan de beenderen vertoonden, niet verdwenen, hetgeen dan in zoo korten tijd ook niet te verachten was.

Bij dezen, even als bij den voorgaanden ziektevorm was het niet hetzelfde op welke wijze het zeebad toegediend werd; sommigen werden, kort na het begin des zeebads, ongesteld, bij anderen werden reeds na weinige dagen teekenen van betersehap opgemerkt. Over het algemeen moest het nadeelig gevolg toegesehreven worden aan de ongesehikte wijze, waarop sommige ouders hunne kinderen behandelden. Niet zelden werd mijne hulp ingeroepen bij kinderen, die reeds 10 à 12 baden gebruikt hadden, en wier ouders, alleen steunende op eenen algemeenen raad van den geneesheer hunner woonplaats, zonder oplettend te zijn op temperatuur van lucht of water, zonder te letten op wind of getij, zonder zieh te bekreunen over de veranderingen in den gezondheidstoestand van den lijder, toeh maar steeds dagelijks het bad hadden doen gebruiken, en dikwijls, tegen wil en dank des kinds, evenwel met kracht de kuur voortgezet hadden. Op deze wijze toegediend, sehaadt het zeebad.

Ik moet, alvorens verder te gaan, mij hier beklagen over eene ongelukkige gewoonte, die ik te Seheveningen heb aangetroffen; een aantal lijders, namelijk zoowel groote als kleine, ziet men aan hun lot overgelaten, hunne behandeling zelven regelen, of naar den inhoud van een quarto velletje papier, waarop door hunnen geneesheer eenige zeer algemeene voorsehriften zijn opgeteekend, of wel naar eenige mondelinge aanwijzingen van zoodanigen geneesheer. En hoe waren dan nog die raadgevingen dikwijls? men oordeele uit de volgende opgaven. Deze had den raad gekregen, de eerste baden niet langer dan een half uurtje te gebruiken en niet hooger te stijgen dan tot een uur! Genen was voorgesehreven, om twee malen daags het bad te nemen en terstond daarna te gaan slapen; anderen was met nadruk geraden, zieh om den bekenden angst, die dikwijls bij kinderen bestaat, niet te bekreunen, en hen des noods in eene golf te werpen, om ze aldus dien angst af te leeren, enz.

Het is vooral voor het niet opvolgen van dien laatsten raad dat men de grootste zorg moet dragen. De meeste kinderen hebben in het eerst eenen even sterken afkeer voor het zeebad, als zij er naderhand vermaak in krijgen. Verzet men

zich nu met kracht tegen deze eerste antipathie, dan maakt men de kinderen knorrig, angstig en ziek. Telken morgen als de tijd van het zeebad aankomt, zijn zij onrustig, terwijl sommigen eene versnelde pols, eene hooge kleur en eene vochtige heete huid hebben. Gaat men langzaam te werk, spreekt men hen op liefderijke wijze aan, door op hunne kennissen te wijzen, die gehoorzaam in zee gaan en doen wat hunne ouders hun vragen, door hun kleine belooningen te belooven, als het gaan naar 's Hage, het rijden op ezels en dergelijken, dan bestrijden kinderlijke schaamte en trots dezen angst beter dan een meesterachtige toon en het onverstandig gebruik van ligchamelijke kracht. Op de eerste wijze overwint men binnen weinige dagen, en de kinderen verlaten, na eenige weken, dankbaar het zeebad; op de laatste, benadeelt men slechts deze hoogst gevoelige schepselen; het mislukken der kuur wordt aan het zeebad geweten, terwijl men dit slechts aan eene onverstandige toepassing van hetzelve te danken heeft.

Een knaapje, 10 jaren oud, van zeer tengeren ligchaamsbouw en van levendigen geest, had eenen onoverwinnelijken afkeer voor het zeebad. De moeder had den raad medegekregen, om desniettegenstaande het kind in zee te brengen. Onder gillen en schreeuwen werd hij in de golf geworpen; daar de moeder hierover angstig werd, raadpleegde zij mij. Ik zag het kind een kwartier na eene zoodanige tour de force. De pols was snel en zaamgetrokken, de huid heet, de tong droog, de pupillen zeer klein, de bloedvaten der sclerotica een weinig opgespoten, de eetlust vernietigd en het kind beefde reeds, bij het hooren van den naam van zeebad. Doch naauwelijks had hij mijn bevel, om geen zeebad meer te gebruiken, gehoord of een blos van vergenoegen kwam op zijn gezigt. Ik liet hem, gedurende drie dagen, niets doen dan de zeelucht inademen en spelen op het strand en in de duinen. Daarna deed ik hem acht binnenbaden, tusschen de 21° en 25° R. met een paar koude overgietingen toedienen, waar hij niets tegen had, en trachtte tevens, op voorzigtige en zachte wijze, zijnen weerzin tegen het zeebad te overwinnen. Het kind was, binnen zes dagen, geheel van de vorige aandoening hersteld; naauwelijks had hij eenige bin-

nenbaden gebruikt, of hij begon, bij het vernemen dat twee zijner kameraden dagelijks in zee gingen, uit eigen beweging, ofschoon nog met eenigen angst, over het zeebad te spreken. Ik raadde nu de moeder aan, om eene proef te nemen door hem eerst speelsgewijze, ten halve lijve ontkleed, bij warm weder, in het strandwater te laten loopen; twee dagen daarna vroeg hij zelf op het gezigt van zijne twee kameraden, die hem uit het bad toeriepen, om er ook geheel in te mogen gaan. Dit had een gewenscht gevolg, het kind nam nog 20 baden, en had, bij zijn vertrek, eene bloeijende gezondheid.

Niet altijd gelukte het echter dezen opgewekten indruk weg te nemen.

Een jongen, 8 jaren oud, met een uiterst prikkelbaar zenuwstelsel, ten gevolge van ziekelijken ligchaamstoestand, was tot zijne herstelling herwaarts gezonden. De vader, die nog al driftig was, zijne vrouw met het kind achterlatende, vertrok met de bedreiging, dat als, bij zijne terugkomst, zijn zoontje niet in zee was gegaan, er wat zoude voorvallen. Het kind, dat toch al eenigen angst voor den vader had, zag tegen dat zeebad als eenen berg op. Eindelijk zou het op zekeren morgen genomen worden, het kind moest, wegens den onweerstaanbaren afkeer voor het bad, met behulp van twee vrouwen worden uitgekleed; ofschoon het door deze soort van worsteling zeer bezweet geworden was, zette men echter door, het werd opgenomen en in de golf geplaatst. Naauwelijks echter was dit geschied, of er vertoonden zich convulsieve verschijnselen, de moeder werd angstig, het bad werd geeindigd en het kind naar huis gebragt. Des avonds bij mijn bezoek had het koorts, de pols sloeg 130 slagen in de minuut, de tong was droog, het hoofd heet, de huid heet en droog, er was veel onrust, doch geene ijlhoofdigheid. Ik schreef eenige afleidende middelen aan de beenen en koude omslagen op het hoofd voor, waarna ik hem den volgenden dag beter vond. Na eene rust van 6 dagen, liet ik hem eenige binnenbaden gebruiken, en sprak daarna over het zeebad. Doch te vergeefs, niets heeft kunnen baten, het kind is in denzelfden toestand vertrokken, waarin het hier gekomen was, steeds gekweld door

den eenmaal opgewekten angst, dat men hem op dezelfde wijze zoude behandelen.

Doch keeren wij, na deze afwijking, terug tot het punt waar wij gebleven zijn, namelijk de wijze waarop wij bij serofuleuse en rachitische kinderen de badkuur regelden.

Verreweg de meesten lieten wij met 5 tot 8 binnenbaden beginnen. De aangeborene zwakte en de weinige terugwerking, die men bij velen ontwaart, of omgekeerd de groote prikkelbaarheid, die men bij anderen aantreft, deed ons deze voorzorg voorschrijven, waarbij wij ons wel bevonden. Vooral bleek dit uit drie voorbeelden in welke de ouders, op eigendunkelijke wijze handelende, de kinderen terstond het zeebad, en dan nog daarenboven dagelijks, hadden doen gebruiken, waarop koorts, hevige diarrhee enz. volgden. Wij begonnen deze binnenbaden met eene temperatuur van 25° R. en daalden, gedurende het bad, eenige graden af; het laatste binnenbad, dat de overgang tot het zeebad was, teekende beneden 18° R.; bij de 3 of 4 laatste baden voegden wij alsdan nog 2 à 3 overgietingen. Bij het gebruik dezer baden raadden wij tevens aan de ouders en gelasteden het bedienend personeel, om de kinderen, die voor het zeebad angst toonden, gerust te stellen en hunne ijverzucht op te wekken door te vertellen, dat deze of gene hunner kennisjes heden of morgen reeds in zee ging. Op die wijze is het mij doorgaans gelukt, van het kind zelf het verlangen te vernemen, dat het met de binnenbaden eindigen en ook eens eene proef in zee nemen mogt.

Over het algemeen laten wij de kinderen, beneden de 12 jaren, in het eerst, om den anderen dag, het bad gebruiken, daarna slaan zij van de drie dagen er éénen over, om vervolgens, naar bevind van hunnen toestand, met het dagelijks gebruik te eindigen. De meesten worden in den beginne te veel afgemat door een dagelijksch bad, hunne pols wordt snel, zij worden slaperig, de eetlust, die zich de eerste dagen verbeterde, wordt weder minder, zij zijn voordurend dorstig, de slaap is onrustig, des morgens kunnen zij het bed naauwelijks verlaten, verdrietige stemming heeft de vrolijkheid der vorige dagen verdreven en eenigen lijden aan ephemera, diarrhoea of een eigenaardigen huiduitslag.

Een jongen, 9 jaren oud, die na geringe beweging zeer vermoeid was, gebrekkigen eetlust had, duizelig was en onrustigen slaap had, vertoonde bij eene zeer fijne en steeds zeer warme huid, snelle, kleine pols en ongeregelde stoelontlasting, de duidelijkste bewijzen van eenen voortdurend geprikkelden toestand. Hij had drie zeebaden gebruikt, waarop al deze ziekteverschijnselen zeer verergerden. Ik liet hem eenige dagen rust en alleen de zeelucht genieten. Daarna hem wederom het zeebad, doch om den anderen dag latende gebruiken, vertoonden zich op nieuw dezelfde verschijnselen. Na herhaling van rust en toediening van binnenbaden, van half zee- en half welwater, ter warmte van 21° R., hield de geprikkelde toestand op, keerden de rustige slaap en eetlust terug en werden gebonden stoffen van goed verteerde spijzen ontlast, terwijl de huid koel was en lust om zich te bewegen ontstond. Nadat wij hiermede 14 dagen waren voortgegaan, gaf het kind zelf zijn verlangen naar het zeebad te kennen. Wij gaven hiertoe, bij wijze van proefneming, onze toestemming, doch weder met een' ongunstigen uitslag, waarom wij onmiddellijk tot onze vorige wijze van handelen terugkeerden, waarmede wij tot het einde toe volhielden, met den besten uitslag. Van zoodanige voorbeelden van groote aandoening des zeebads bij kinderen, zijn mij nog eenige andere gevallen voorgekomen.

Na een voorafgaand gebruik van eenige laauwe binnenbaden, waren de zeebaden vooral van uitstekend nut bij die kinderen, die vroeger aan tussis quinta, aanvallen van kroephoest en telken reize terugkeerende bronchitis leden. De meeste vertoonden daarvan, bij hunne aankomst, nog de chronische overblijfselen.

Opmerkelijk was dit bij een meisje van 10 jaren, dat vooral des nachts gekweld werd door aanvallen van kinkhoest. Zij had reeds het vorige jaar het zeebad gebruikt en was toen iets verbeterd. Zij is na een verblijf van twee maanden, gedurende welke zij 32 baden genomen heeft, geheel hersteld vertrokken, niettegenstaande dit jaar zich niet door warmte, maar meer door koelte en vele N. W. en N. winden heeft onderscheiden. Thans reeds 6 weken te huis zijnde, schreef hare moeder mij nog onlangs, dat hare gezondheid steeds beter werd.

Een ander kind, 11 jaren oud, dat gedurende anderhalf

jaar aan catarrhus chronicus had geleden en slecht gevoed was, met bleeke, heete huid, snelle, zwakke pols, gebrekkigen eetlust en ongeregelden stoelegang, verbeterde door een verblijf van 14 dagen aan de kust en in de duinen. Daarna lieten wij, de volgende 14 dagen, binnenbaden gebruiken, en eindigden de kuur met 15 zeebaden. Het kind was naauwelijks meer te herkennen, bij zijn vertrek waren eetlust en spijsvertering normaal en de slaap rustig, terwijl zij onvermoeid was bij het wandelen en de kleur van het gelaat bewees, dat de bloedmaking eene gunstige verandering ondergaan had.

Het inwendig gebruik van het zeewater werd ook niet zelden bij kinderen met groot nut door mij aangewend, vooral in die gevallen waar traagheid der ontlasting en wormen aanwezig waren. Vooral van het laatste zagen wij een sprekend voorbeeld bij een meisje van 12 jaren, hetwelk, sedert geruimen tijd, aan ascarides leed, en bij hetwelk zich veelvuldig ligte epileptische toevallen vertoonden. Wij lieten het zeebad met dagelijks opklimmende giften van zeewater, tot twee bierglazen toe, gebruiken. De ontlasting, die vroeger hard was en somtijds om de twee of drie dagen plaats greep, had geregeld plaats, er ontlastten zich eenige ascarides, zoo als gewoonlijk, de epileptische toevallen werden minder in getal en minder hevig, totdat op zekeren dag (na eene behandeling van 4 weken) met twee dunne ontlastingen eenige hoopjes levendige en doode ascarides werden uitgedreven. Het kind verliet ons volkomen gezond, de toevallen waren zoo goed als verdwenen, en ik gaf den raad mede, om met het inwendig gebruik van het zeewater voort te gaan. Later vernam ik, dat het uiterlijk aanzien wel een weinig was verminderd, doch dat van ascarides en toevallen niets meer te bespeuren was.

Even als voor dat kind, zoo geldt in het algemeen voor de meesten, dat de herhaling van het zeebad eene noodzakelijkheid is. Te huis teruggekeerd zijn zij weder aan zoo vele nadeelige invloeden, zoo als ongeschikte voeding, geringe beweging, inademing van bedompte stad- en kamerlucht, te veel onderwijs enz., blootgesteld, dat bij die constitutionnele ziekten, zelfs onder de voordeeligste opvolgende zorgen, naauwelijks eene zoo spoedige en geheele genezing denkbaar is!

Dat de zeer jeugdige kinderlijke leeftijd ook nut van het zeebad kan ontvangen, blijkt uit de beide volgende gevallen.

Een kindje, 3 à 4 jaren oud, kwam alhier in eenen zeer vermagerden toestand aan, de armen en beenen waren week en slap, de kleur zeer slecht en de eetlust gering, terwijl het zeer knorrig was, zoodat het ieder, die het naderde, van zich sloeg of door krabben trachtte te verwijderen. In het begin des badsaisoens aangekomen, genoot het eerst slechts de zeelucht; zoodra echter de temperatuur der zee geschikt was, ging het, half Julij, de baden gebruiken, en is hiermede tot het einde van September voortgegaan. In den beginne verbeterde de toestand van dit kind langzaam, later echter zeer snel; het is van onaardig, lief geworden, groet een ieder, die het tegenkomt, heeft eene natuurlijke kleur en in het algemeen een gezond voorkomen gekregen, hetwelk ieder opvalt, die het kind vroeger gekend heeft. Gedurende zijn verblijf alhier is het beginnen te loopen, waaraan vroeger niet te denken viel.

Bij een tweede van gelijken leeftijd en ligchaamstoestand, dat, ten gevolge eener mij onbekende oorzaak, aan febris continua had geleden en daarenboven rachitisch was, werden de volgende verschijnselen waargenomen, groote schedelbeenderen, wier naden hier en daar nog niet gesloten waren, op zijde zakking van het hoofd als het gedragen werd, zwelling van de epiphyses en ligte kromming der pijpbeenderen, teekenen van algemeen lijden, slechte spijsvertering, opgezette buik, vermagering. Dit kind, dat niet onder mijne behandeling was, doch hetwelk ik dagelijks zag en dus kon gadeslaan, gebruikte, op raad van zijnen geneesheer, geene baden. Na een verblijf van 6 à 8 weken, was wel eenige verandering ten goede te bespeuren, doch in de algemeene en plaatselijke ziekteverschijnselen waren, in vergelijking met het eerste kind, geene noemenswaardige veranderingen gekomen; en ik houde er mij bijna van verzekerd, dat het, in het huisselijk leven teruggekeerd, weder in denzelfden toestand vervallen zal, als waarin het hier kwam.

Een derde kind, aan het vorige gelijk, liet ik eerst, drie weken, de binnenbaden gebruiken, daarna, gedurende 6 weken, de zeebaden. Het was opmerkelijk, eene vergelijking te maken

tusschen dit kind en het vorige, hetwelk geene zeebaden genomen heeft. De verloren eetlust kwam terug, vrolijkheid nam de plaats van gemelijkheid in, de uitgezette epiphyses werden aanmerkelijk dunner, het kind, dat bij zijne aankomst naauwelijks kon staan, begon te loopen en had, toen het vertrok, alle teekenen eener goede gezondheid.

Bij het gebruik van het zeebad op dezen leeftijd wordt echter een naauwkeurig toezigt vereischt, dewijl het anders eene nadeelige uitwerking kan teweegbrengen.

Het gebruik van zeewater, als drank, is hier minder aangewezen, vooral om den grooten afkeer, die niet dan met veel moeite te overwinnen is, terwijl de pogingen, die daartoe aangewend worden, de kinderen te veel afmatten.

Ten aanzien van het genot der zeelucht en het verblijven aan het strand, moet men bij kinderen in het algemeen, maar vooral bij hen, die nog niet kunnen loopen, hoogst voorzigtig zijn. Deze laatste toch worden gedragen en missen alzoo de ontwikkeling van dierlijke warmte, die door eigen beweging bevorderd wordt. Het is daarom, dat ik, bij aanbeveling van een zeer kortstondig gebruik des zeebads (1 tot hoogstens 2 minuten), immer den raad voeg, met deze kinderen in het warme zand eener duinvallei te gaan en ze daar te laten rollen en kruipen, totdat de terugwerking van het bad zich door goede warmte der huid vertoond heeft.

Eene andere voorzorg, bij het baden der kinderen in het algemeen, mag niet uit het oog verloren worden, zij bestaat hierin, dat men de badkoetsen zoodanig stelle, dat het voorste gedeelte der wagen regt tegen den wind, of ten minste zoodanig geplaatst is, dat, bij het openen der deur, de geheele windvlaag niet op die gevoelige ligchamen komt. Dit is vooral van groot belang bij hen, die veel aan ontstekingachtige of krampachtige aandoeningen der luchtwegen leden. Verscheidene malen heb ik in dit jaar, bij het veelvuldig heerschen der N. en N.W. winden, de nadeelige gevolgen van het niet in achtnemen van deze voorzorg waargenomen.

Ik heb er mij tevens wel bij bevonden, om de kinderen dan eerst het bad te laten gebruiken, wanneer de zee, door de zonnestralen van den morgen, eenige meerdere warmte had verkregen.

Vandaar dat vele niet vroeger dan te 11 à 12 ure in zee gingen. Dikwijls heb ik kinderen van 6 tot 8 jaren beklaagd, die ik, terwijl de thermometer slechts 12° R. teekende, reeds s' morgens te 7 ure uit *'s Hage* in opene rijtuigen zag aankomen, om het zeebad, dat somtijds nog wat kouder was, te gebruiken.

Ook de leefregel moet bij de kinderen, gedurende het gebruik des zeebads, niet uit het oog verloren worden. Er vertoonen zich zoowel veranderingen ten goede als ten kwade door het verblijf aan de kust. Honger en dorst vermeerderen of verminderen soms zeer, en het is niet dan door naauwkeurige inachtneming, dat men den zoogenaamden valschen honger van den natuurlijken onderscheidt. Ik heb eenige kinderen behandeld wier ouders de gewoonte hadden, aan dezen verhoogden eetlust, ieder oogenblik als het ware, te voldoen, doch eene plotselinge verzadiging, met opvolgende oprispingen en gevoel van zwaarte in het epigastrium, deden den aard van dezen honger spoedig kennen. Het is vooral in deze gevallen, dat het inwendig gebruik van zeewater eenig nut aanbrengt. Voegde men hierbij $\frac{1}{3}$ deel dierlijk- en $\frac{2}{3}$ deelen plantenvoedsel (opdat door overvloed van dierlijk voedsel het organisme niet te veel geprikkeld werd, waarvan constipatie of diarrhee het veelvuldigst gevolg waren), en zorgde men eindelijk, dat de spijzen en dranken op vaste tijden en niet te dikwijls gebruikt werden, dan zag men, dat de verhoogde honger en dorst spoedig verminderden en meer natuurlijk werden.

Eindelijk wil ik nog opmerken, dat, voor kinderen met lymphatische of scrofuleuse gestellen, het verblijf aan de zeekust uitmuntend is, indien het met groote voorzigtigheid en eenig verstand geleid wordt.

Bij geene ziekten vertoont de beterschap zich zoo snel, als bij deze. Sommige huiduitslagen verdwijnen, vrolijkheid keert terug, de weefsels worden vaster, de spieren trekken zich krachtiger te zamen, het eigenaardig gemarmerd uitzien der huid komt te voorschijn, de lust tot spelen openbaart zich in die volle kracht, die aan den kinderlijken leeftijd eigen is en het tegennatuurlijk verouderde schepsel wordt wederom kind.

Onder de lijders van meer gevorderden, zoowel jeugdigen als volwassen leeftijd trof ik, onder anderen, gevallen aan

van scrofulosis, digestio morbosa, obstructio alvi, morbus haemorrhoidalis, catarrhus bronchialis chronicus, tuberculosis pulmonum, atonia generalis, chlorosis, asthenia en hypersthenia nervosa, paralysis, rheumatismus chronicus, cephalalgia rheumatica, neuralgia supraorbitalis et facialis, epilepsia, amenorrhoea, dysmenorrhoea, morbi uteri etc. etc.

De gevallen van scrofelziekte waren menigvuldig, zij kwamen niet minder onder Duitschers dan onder Hollanders voor. Velen begonnen terstond met het zeebad, na eerst, gedurende twee à drie dagen, een weinig rust te hebben genomen; bij anderen daarentegen bestond indicatie, om vooraf eenige huisbaden te doen gebruiken. Geneesmiddelen hebben wij weinig aangewend.

Een meisje, 19 jaren oud, meldde zich bij mij aan met duidelijke teekenen van scrofellijden. Bij eene bleeke, slappe huid, blonde haren, breeden neus en dikke lippen, vond ik de geheele halsstreek als het ware bezaaid met gezwollen klieren, van welke die der onderkaak de grootte van een duivenei hadden. Bij eenen zeer onaangenamen reuk uit den mond, voegde zich eene slechte spijsvertering, die dan met verstopping, dan weder met diarrhee gepaard ging. Algemeene, zoowel objectieve als subjectieve, teekenen van lijden waren aanwezig. Wij lieten dagelijks het bad nemen, schreven het overvloedig gebruik van melk en het zooveel mogelijk verblijven aan het strand voor en lieten haar, des morgens en des avonds, een bierglas zeewater, waarin 10 greinen hydriodas potassae opgelost werden, drinken. Dit hield zij gedurende twee maanden vol. Na verloop van dien tijd, waren de gezwollen klieren bijna tot op de helft van haar vroegere volumen verminderd, de eetlust had zich hersteld, de spijsvertering zich veel verbeterd, de stoelgang was regelmatig en het uiterlijk aanzien van het meisje beantwoordde aan het gevoel van welzijn.

Op gelijke wijze ging het met drie andere personen van 18, 19 en 23 jaren, die aan klierzwelling leden. Bij een dezer moesten wij het inwendig gebruik van het zeewater staken, dewijl het, hetzij zonder, hetzij met hydriodas potassae vermengd, telken reize diarrhee opwekte, zonder dat echter de mucosa intestinalis teekenen van irritatie vertoonde.

Een jongeling, 18 jaren oud, die gedurende geruimen tijd aan klierachtige abcessen had geleden, welke zich niet wilden sluiten, vertrok van hier welvarende, terwijl zijne wonden of geheeld, of heelende waren. Daar ik mij echter overtuigd had, dat er tuberculosis pulmonum bestond, hetgeen trouwens reeds uit den habitus en eenen bestaanden en niet verbeterden hoest was op te maken, zoo liet ik hem de laauwe binnenbaden gebruiken. Het is moeijelijk te bepalen, wat de toekomst voor hem zal opleveren.

Deze personen verlieten ons, even als zoo vele anderen, zeer verbeterd, maar nog niet hersteld, want het was voor velen de eerste maal dat zij het zeebad bezochten. Daarentegen heb ik andere zoodanige lijders leeren kennen, die voor de tweede en derde keer zich naar Scheveningen hadden begeven, en die aan de zee hun geheel herstel te danken hadden, dat zij jaren lang van andere middelen te vergeefs gewacht hadden.

Onder de personen lijdende aan ziekten der ademhalings-organen kwamen er eenigen met tuberculosis pulmonum voor.

Twee jongelingen, de een 21, de andere 22 jaren oud, hielden zich, gedurende tien weken, aan de kust op. De eerste, bij wien hereditaire dispositie bestond, bezat eenen duidelijken phthisischen ligchaamsbouw; hij bleef hier in statu quo, doch overleed plotseling aan haemoptoe, na sedert eenige dagen te huis te zijn teruggekeerd.

De andere, die reeds voor de derde maal dat verblijf herhaalde, keerde in eenigzins beteren toestand huiswaarts. De hoest was zeer gering en de voeding verbeterd; het vooruitzigt voor dezen persoon was betrekkelijk gunstiger.

Een jongeling, 26 jaren oud, die reeds verscheidene aanvallen van haemoptoe had gehad en duidelijke kenteekenen van tubercula pulmonum vertoonde, kwam in Augustus alhier aan. Bij het eerste verblijf aan de kust, zeide hij mij zich veel minder benaauwd te gevoelen en dat de ademhaling veel gemakkelijker was. (De wind was toen voortdurend westelijk.) Dit belette evenwel niet, dat zijne pols even snel bleef. In September, bij O. en N. O. winden, oefende de lucht eenen nadeeligen invloed op hem uit. Ik raadde hem dus naar Duitschland terug te keeren, eene zeer ongunstige prognose

omtrent hem makende, overtuigd dat zijn verblijf alhier hem niet verbeterd had. Nog twee andere gevallen van bijna gelijken aard hadden geen beteren uitslag.

Ik moet echter hierbij opmerken, dat het badsaisoen van dit jaar voor teringlijders hoogst ongunstig is geweest. Er heerschten, zoo als Ik reeds vroeger zeide, vele felle N., N. W. en W. winden, met eenen lagen thermometerstand, die het verblijf aan de kust voor zulke zieken niet zeer gunstig maakten.

Twee personen, 32 en 48 jaren oud, lijdende aan catarrhus bronchiorum chronicus genazen snel door het gebruik van het zeebad en een veelvuldig verblijf aan het strand.

De gevallen van digestio morbosa, obstructio alvi en morbus haemorrhoidalis waren veelvuldig. In zooverre als de beide eersten niet bijkomende ziekteverschijnselen van scrofulosis of chlorosis (over welke laatste later) waren, moesten zij aan een lijden van het systema venae portae en de dientengevolge bestaande haemorrhoides toegeschreven worden. In het algemeen was voor deze het verblijf van het grootste nut. Het zal niet behoeven gezegd te worden, dat men deze beterschap niet alléén op rekening van het zeebad moet stellen, maar ook aan eene geheel andere levenswijze moet toeschrijven. Hier was het een handelaar, die zijn kantoor, waaraan hij dagelijks was gekluisterd, voor eenige weken verlaten had; daar was het een geletterde, die zijne studeerkamer voor eenen geruimen tijd had verlaten; daar weder een epicurist, die zijne weelderige tafel en fijne wijnen met een planten-diëet en het drinken van zeewater verwisselde.

Vooral was de beterschap van eenen 48jarigen man, die 7 weken hier vertoefde, nog al belangrijk. Deze persoon had, gedurende twee jaren, over cardialgie geklaagd, die zich door krampachtige pijnen, vooral na den maaltijd, kenteekende; zijne tong was droog, steeds met een geel slijmerig beslag bezet, de dorst vrij hevig, de eetlust gering, er was slagaderlijke klopping in het epigastrium, zijne gemoedsstemming was gedrukt, hij had pijnen in het achterhoofd en darmverstopping, zoodat, slechts om de 3 à 4 dagen, ontlasting van harde kleiachtige stoffen volgde, haemorrhoides waren echter niet te bespeuren. Wij lieten hem telkens twee dagen achter elkander

het zeebad gebruiken, den derden dag gaven wij hem eene douche op de maag en tegen de lendenstreek, lieten hem opklimmender wijze drie bierglazen zeewater per dag drinken, raadden hem wandelingen op het strand en in de duinen aan en regelden zijn diëet. Naauwelijks waren 14 dagen verloopen, of er vertoonden zich eenige teekenen van beterschap. De maagpijn was zéer verminderd, de tong had zich gedeeltelijk van zijn vuil beslag ontdaan, de eetlust was verbeterd, doch de stoelgang was nog niet regelmatig genoeg. Eenige dagen later moesten wij de hoeveelheid van het te drinken zeewater met één glas verminderen, dewijl diarrhee intrad. Hierop volgde een meer geregelde stoelgang van weeke stoffen en teekenen van eene belangrijke algemeene beterschap. Na in 8 weken 30 zeebaden, 14 douches en 128 glazen zeewater gebruikt te hebben, verliet ons deze persoon in vrolijke gemoedsstemming en goede gezondheid, den raad medenemende, om met het drinken van zeewater, het nemen van veel beweging en met de inachtneming van een matig diëet voort te gaan.

Een 50jarig man, die zich naar het zeebad begaf, om, zoo als hij het noemde, zich wat te harden tegen den invloed der lucht, dewijl hij telkens door verkoudheden gekweld werd, klaagde tevens over darmverstopping, waaraan hij voortdurend leed, en die hem hevige hoofdpijnen veroorzaakten. Er was haemorrhoidaal-lijden aanwezig, blijkbaar uit twee knobbeltjes ad anum, die van tijd tot tijd zeer pijnlijk waren. Bij het gebruik van het zeebad lieten wij hem zeewater drinken; tot zijne groote vreugde ontlastte hij dagelijks zachte drekstoffen, leed, gedurende al dien tijd, aan geene hoofdpijnen, terwijl de beide haemorrhoidaal-knobbels week en pijnloos geworden waren.

Bij vele personen, die om bovengenoemde redenen het zeewater gebruikten, zagen wij den dorst verminderen en den eetlust veel sterker worden. Bij sommigen, die aan ligte verstoppingen leden, was het zeebad reeds voldoende om door zijnen prikkel op de huid de geregelde stoelontlasting te herstellen, tenzij men dit op rekening van het verblijf aan de kust, van de vermeerderde beweging en veranderde levenswijze van zulke personen wil stellen.

Dat deze beide natuurlijke geneesmiddelen van belangrijken invloed zijn bewijst het volgende geval.

Eene vrouw, 31 jaren oud, die aan slechte spijsvertering, maagkramp, darmverstopping enz. leed, wilde het zeebad gebruiken. Van prikkelbare ligchaamsgesteldheid zijnde, verdroeg zij de eerste baden slecht. Ik wijzigde zulks door het gebruik daarvan om den anderen dag aan te raden. Den dag, op welken zij het bad niet gebruikte, gevoelde zij zich wel, afgemat daarentegen als zij gebaad had. Ik liet haar nu, gedurende 8 dagen, slechts de lucht genieten door wandelingen aan het strand en in de duinen, hierop volgde verbetering der ziekteverschijnselen. Daarna weder gedurende 3 dagen het zeebad gebruikende, verviel zij op nieuw in denzelfden afgematten toestand met slapeloosheid gepaard. Wij raadden haar toen het bad geheel af. Na een verblijf van 6 weken, en na slechts 7 baden gebruikt te hebben, die haar oogenschijnlijk slecht bekwamen, doch door eene omkeering in haar gestel teweeg te brengen, misschien van nut zijn geweest, verliet ons deze dame. De maagpijn was geheel verdwenen, de eetlust teruggekeerd, de spijsvertering veel beter en de stoelgang natuurlijk, vooral wanneer het zeewater gedronken werd. De snelle verandering, die de zeebadkuur bij deze ongesteldheden teweegbrengt, bewijst voor het ingrijpende van hare werking, en het is daarom, dat zij steeds op voorzigtige wijze moet aangewend worden. Bij de meeste dezer lijders was de terugwerking vrij sterk en werd het bad door eenige afmatting gevolgd, welke zich door versnelde pols, lust tot slapen en eenige nerveuse verschijnselen kenmerkte. Dit alles verdween echter spoedig, wanneer men na de wandeling, die ik immer op het bad liet volgen, eenige rust nam en daarna een kop bouillon gebruikte.

Hier meerdere gevallen van bijna gelijken aard te laten volgen, zou eene vervelende herhaling van het reeds behandelde zijn.

Bij personen met rheumatische aandoeningen namen wij eenen zeer verschillenden uitslag waar. Sommigen werden beter, anderen daarentegen moesten wij met het bad laten eindigen. Wij merkten vooral bij hen nadeel op, die niet alleen langdurig aan deze ziekte geleden hadden, maar waar het algemeen gestel dientengevolge was aangedaan. Bij deze was dan ook

niet zelden de gang moeijelijk en het gebruik der armen meer of minder belet, terwijl functionele storingen de zitplaats der ziekte in fibreuse en sereuse membranen aanduidden. Het spreekt van zelve, dat hier geene sprake van den acuten, maar wel van den chronischen vorm was. Wanneer men nu aan mag nemen, dat zoodanige rheumatische aandoeningen hare primitieve oorzaak in het herhaald onderdrukken en niet hersteld worden der huiduitwaseming hadden, waardoor in het bloed eene vermeerderde hoeveelheid van vezelstof, eiwit en zouten gevonden wordt, die, in plaats van zich uit het ligchaam, door middel van huiduitwaseming, te verwijderen, zich nu onder den vorm van exsudaten in spier- en vezelweefsel nederzetten, dan is het niet te verwonderen, dat de buiten-zeebaden aan deze rheumatische personen evenveel verslimmering, als laauwe binnenbaden, met eene toevoeging van zwavellever, hun beterschap verschaften.

Wij zagen hiervan een duidelijk voorbeeld bij eenen 49jarigen man, die, reeds sinds vijf jaren, aan rheumatismus geleden had. Het loopen was hem zeer hinderlijk, zijne ademhaling was moeijelijk, hetgeen veel meer aan eene belemmerde werking van de musculi respiratorii dan aan den toestand der longen moest worden toegeschreven. Zijne huid was altijd droog en de uitwaseming, zelfs bij aangewende pogingen om die op te wekken, was hoogst zeldzaam. Na het gebruik van 10 zeebaden verergerde zijn toestand, en ik vreesde dat die van den chronischen in den acuten vorm zoude overgaan. Wij deden hem terstond een warm bad van 28° R., gedurende een half uur, gebruiken, schreven hem eene potio nitrosa met pulvis doveri voor, lieten hem het bed houden en bragten hem daardoor op het vorig standpunt terug. Ik herhaalde hem toen mijne denkwijze, omtrent het nadeel dat hem het koude zeebad moest doen en raadde hem, indien het weder warm bleef, wel het voorzigtig verblijf aan de kust niet af, doch als hoofdmiddel moest hij de laauwe binnenbaden, met hepar sulphuris vereenigd, gebruiken. Hij gaf daaraan gevolg en schreef mij eenige weken later, dat hij zich veel beter gevoelde.

Verscheidene gevallen van plaatselijke rheumatische aandoenin-

gen hebben wij in korten tijd, door middel van douches, genezen. Hiervan zag ik een voorbeeld bij eenen 29jarigen koetsier van een der badgasten, die sinds anderhalf jaar hevige pijnen in het regter heupgewricht en been had. Toch te Scheveningen zijnde, vroeg hij mij, of het gebruik van het zeebad hem van die pijn zoude verlossen. Niets daaromtrent belovende, raadde ik hem een 14tal zeebaden te gebruiken, doch naauwelijks acht malen in zee geweest zijnde, verklaarde hij mij steeds erger te worden. Ik liet hem nu warme en koude douches toedienen, in dier voege, dat na eene 30° R. warme douche, van 2 minuten duur, terstond eene krachtige straal van koud zeewater, van 3 minuten duur, op de pijnlijke plaats werd gebragt, die deze geheel rood maakte. Na de aanwending van 7 douches, was hij volkomen van de pijn bevrijd. Hij bleef nog 5 weken, doch klaagde, gedurende dien tijd, nimmer meer over eenig pijnlijk gevoel.

Twee gevallen van cephalalgia rheumatica werden onder het gebruik van het zeebad en der douches genezen. Dat deze gunstige werking meer het gevolg van de douches dan van het zeebad was, moest ik uit een van deze gevallen opmaken, ofschoon ik het zeebad zelf, als eindkuur, niet gering acht.

Het betreft eenen 34jarigen man, die, sedert een paar jaren, aan hevige hoofdpijnen leed. Deze vertoonden zich het meest bij vochtige koude, des nachts, en op zeer ongeregelde tijdperken. De pijn vermeerderde vooral bij beweging van het hoofd, der halsspieren, en aanraking van het haar, welk laatste bij de aanvallen uiterst pijnlijk was. Geene andere ziekteoorzaak, vooral niet in abdomine kunnende bespeuren, vermeende ik met een plaatselijk lijden van rheumatischen aard te doen te hebben. Ik raadde hem af, om met het zeebad te beginnen, en liet hem koude douches op het hoofd en de halsspieren toedienen. Gedurende 14 dagen, dat hij ze gebruikte, had hij, tot zijne groote verwondering, geen aanval. Wij eindigden toen met de douches en gaven aan zijn verlangen toe, om eenige zeebaden te gebruiken. Op zekeren dag klaagde hij over eene geringe hoofdpijn, wij lieten hem eene douche toedienen en onmiddellijk was de pijn geweken. Vijf weken hield hij zich hier op, onder het afwisselend ge-

bruik van zeebaden en douches. Bij zijn vertrek had hij geen hinder meer van zijne kwaal, sedert dien tijd heb ik verder niets van hem vernomen.

De andere persoon genas ook, doch deze gebruikte van het begin af zeebaden en douches door elkander, zoodat het moeijelijk was te zeggen aan welke van beide men de genezing moest toeschrijven. Deze schreef mij, na verloop van 7 weken, dat hij nog geene hoofdpijn gehad had, niettegenstaande hij vele bezigheden verrigtte, die hem vroeger altijd hoofdpijn veroorzaakten.

Een man, 53 jaren oud, die om de zes à tien dagen aan eene hevige neuralgia supraorbitalis leed, welke zijn begin had ter plaatse waar de nervus supratrochlearis of nervus frontalis minor over de glabellen naar boven stijgt, kwam zijne genezing van het zeebad verlangen. De pijnen, die wel op de genoemde plaats begonnen, breidden zich echter over de geheele linker helft des schedels uit en waren ondragelijk. Wij lieten, behalve het zeebad, douches op het voorhoofd toedienen; gedurende het verblijf van 5 weken, had hij slechts éénen aanval, en wel in de eerste dagen. Naar Duitschland vertrokken zijnde, hebben wij geen verder berigt van hem ontvangen.

Een dergelijk geval was dat van eenen man van 30 jaren, die geregeld, om den anderen dag, aan neuralgia supraorbitalis leed. Uit hetgeen hij ons verhaalde bleek, dat hier geene andere ziekteoorzaak bestond dan eene rheumatische aandoening. Hij had namelijk sterk bezweet zijnde, met ontbloot hoofd in eene koele avondwind in de lucht gezeten en had, 3 dagen daarna, de beginselen der pijn gevoeld. Te vergeefs door verschillende uit- en inwendige middelen, en onder deze laatste met sulphas chinini behandeld, wilde hij beproeven, na bijna anderhalf jaar geleden te hebben, wat het zeebad vermogt. Wij schreven hem het zeebad en de douches voor en gaven hem den raad, na iedere douche, het haar zoo goed mogelijk af te droogen en de wandeling daarop niet, zoo als hij gewoon was, bloothoofds te doen, maar eene pet op te houden, totdat het voorhoofd duidelijke teekenen van uitwaseming gaf. Gedurende de eerste dagen vertoonde zich geene beterschap. Daarna echter verminderden de aanvallen

in hevigheid, in de vierde week waren zij verdwenen. Hij bleef nog eene week hier zonder douches te gebruiken en beschouwde zich als genezen.

Het volgende geval was van anderen aard, wat de behandeling aangaat. Het betreft een 51jarigen man, die aan dezelfde neuralgie leed. Hij was volmaakt gezond, ofschoon hij van tijd tot tijd eene geringe alvi obstipatio had. Wij dachten dat ook hier weder rheumatismus oorzaak der ziekte zou zijn, en behandelden hem op dezelfde wijze als den voorgaanden lijder. Zijn lijden werd echter heviger, wij lieten daarom, gedurende eenige dagen, de douches na. Op zekeren dag klaagde hij, sedert 6 dagen geene stoelontlasting te hebben gehad en dat er in ano een stekend, brandend gezwel aanwezig was. Wij lieten hem groote doses zeewater, als laxans, gebruiken, waarop dan ook den 4den dag diarrhee ontstond. Daar de beide eerste ontlastingen met bloedvloeijing gepaard gingen en na deze de voorhoofdspijn veel verminderd was, bleek het, dat wij ons in de oorzaak der ziekte bedrogen hadden en dat deze meer in constipatio alvi en haemorrhoidaal-lijden te zoeken was. Wij lieten hem met het gebruik des zeewaters voortgaan; na vijf weken was hij zoo goed als genezen, de alvi constipatio was opgeheven en van de neuralgia bestond niets meer, dan nu en dan eene geringe gevoeligheid.

In eenige gevallen van paralysis zagen wij ook den werkdadigen invloed der zeebaden en der douches. Onder deze was vooral opmerkelijk het geval van eene 33jarige vrouw, die eene algemeene verzwakking had en aan eene verlamming der onderste ledematen leed. De oorzaak daarvan bleek mij uit eenige regelen, die ik van haren geneesheer ontving, in een vroeger plaats gehad hebbend hersenexsudaat gelegen te zijn. Zij kwam, na gedurende anderhalf jaar bijna geen vooruitgang bemerkt te hebben, in Julij hier aan, was mager, bleek en ging bezwaarlijk, door één of twee personen ondersteund wordende. Na een verblijf van eenige dagen en eenige voorbereiding nam zij 60 baden. In het eerst ging dit met moeite, doch weldra bespeurde zij meerdere kracht. Zij bleef hier drie maanden, liet zich gedurende dien tijd, zoo dikwijls mogelijk, naar het strand brengen,

om daar een groot gedeelte van den dag te verblijven en gebruikte verder niets anders dan zeebaden. Tegen het einde van September, wandelde zij wel met langzamen tred, maar toch zonder eenigen steun, op het strand; het algemeen welzijn des ligchaams laat eene geheele beterschap voorspellen.

Bij deze verlammingen moet men echter vooral acht slaan op de oorzaak der ziekte en den toestand des lijders. Bij de bekende eigenschappen van het zeebad, om momentanele congestiën op te wekken en ontstekingachtige aandoeningen te vermeerderen, moet men vooral acht geven of zoodanige toestanden in hersenen of ruggemerg aanwezig zijn. Verliest men dit uit het oog en laat men verlamde personen onvoorwaardelijk in zee gaan, dan stelt men zich aan hoogst gevaarlijke gevolgen bloot.

Een zoodanig geval zag ik bij een 46jarigen man. Zijn geneesheer deelde mij mede, dat deze persoon, die als een liefhebber van alcoholische dranken bekend stond, in 1849 was begonnen te klagen over hoofdpijnen, amblyopia congestiva en duizelingen, en dat op zekeren dag een ligte aanval van apoplexia ontstaan was, die eene verlamming van het bovenste ooglid en amaurotische aandoening van het oog had achtergelaten. Deze toestand duurde voort tot 1852, toen hij door eenen nieuwen apoplectischen aanval overvallen werd, die vermagering, onzekere gang, beving der handen, onduidelijke spraak, geheele verlamming des ooglids met onbewegelijkheid der pupil en vernietiging van het gezigtsvermogen aan die zijde ten gevolge had. Hij werd naar Norderneij gezonden, om de zeebaden te gebruiken, waar hij eenige beterschap bemerkte. Dit jaar kwam hij te Scheveningen, bij mijn eerste bezoek had ik veel lust, hem terug te zenden, dewijl ik betwijfelde of het zeebad hem diensten bewijzen zoude. Doch steunende op den goeden uitslag, welken hij daarvan het vorige jaar scheen gehad te hebben, vermeende ik eene proef te mogen nemen. Wij lieten hem in het begin slechts indompelingen toedienen, hetgeen in het eerst een goed gevolg scheen te hebben; doch op het laatst werd zijn toestand bij elk bad, van 2 à 3 minuten, steeds minder. De dierlijke warmte, die bij elk zeebad verloren gaat, herstelde zich bij hem zeer langzaam, zoodat ik hem, na twee of drie uren, nog koud vond, zijn gang

werd onzekerder, zijne spraak onduidelijker en zijn bewustzijn werd somtijds vernietigd. Wij verboden hem de zeebaden, lieten hem slechts op het strand wandelen en schreven hem het gebruik van veel dierlijk voedsel voor. Doch eindelijk moesten wij den raad geven, hem te doen vertrekken, dewijl meerder achteruitgang te vreezen was.

Evenzeer zagen wij nadeel van het zeebad bij eene 50jarige vrouw, die, na eenen aanval van apoplexie, verlamming van het regterbeen had overgehouden, welke toestand evenwel later veel verbeterd was, zoodat zij nu wel alleen, maar langzaam en met moeite gaan kon. Deze vrouw was dik, volbloedig en had eene roode kleur. Zij gebruikte 6 à 7 baden, doch kreeg daarop duizelingen, hoofdpijnen en een' blaauwachtig rooden tint voor het gezigt, zoodat zij vermeende mij daarom te moeten raadplegen. Ik verbood haar het zeebad geheel en raadde haar het eenvoudig verblijf aan de kust aan; na drie weken meende zij eenige meerdere gemakkelijkheid in de beweging van het been te bespeuren. Het was duidelijk, dat bij deze vrouw het absorptieproces van het exsudaat, dat de verlamming veroorzaakt had, nog aan den gang was, en dat voor dit plethorisch ligchaam het zeebad, door hersencongestie te veroorzaken, van groot nadeel had kunnen zijn.

Op eenige andere verlammingen, waar een congestieve of phlogistische toestand niet ten gronde lag, hadden de zeebaden en douches eene meer of min gunstige uitwerking.

Bij twee gevallen van leveraandoening zagen wij het gebruik van het zeebad eenen nadeeligen invloed uitoefenen.

Een man, 32 jaren oud, die geruimen tijd in Oost-Indië geweest was, had aldaar, gedurende een paar jaren, aan de gevolgen eener hepatitis acuta geleden. Tot herstel zijner gezondheid naar Europa teruggekeerd, had hij reeds het vorige jaar zeebaden gebruikt en zich oogenschijnlijk beter bevonden; gedurende den winter echter had hij zich weder minder wel gevoeld. Hij vervoegde zich bij mij, zijn stellig plan mededeelende, dit jaar de zeebaden op nieuw te gebruiken. Toen ik zijne leverstreek onderzocht, klaagde hij over periodieke pijnen, die voornamelijk in den lobulus quadratus hepatis schenen te huisvesten, doch die van tijd tot tijd van daar verdwenen en zich op

andere plaatsen van de lever vertoonden. Dit orgaan zelf scheen mij toe niet *veel* vergroot te zijn, dewijl het zich naauwelijks onder de costae spuriae uitstrekte. Er waren geene teekenen, die met zekerheid eene ziekelijke verandering in het weefsel der lever konden doen aannemen, ik helde er dan ook veel meer toe over, om de aandoening van congestieven aard te beschouwen. Uithoofde het zeebad de eigenschap heeft, om voor eenige oogenblikken eene centripetale bloedsbeweging te veroorzaken, zoo oordeelde ik voor dezen lijder de koude zeebaden minder gunstig, ving met de laauwe baden aan en schreef hem het inwendig gebruik van het Carlsbader water voor. Doch het onbepaalde vertrouwen dat hij in het zeebad stelde, maakte dat hij al spoedig de warme met de koude zeebaden verwisselde. Daar zijn toestand geheel dezelfde bleef en de zee reeds in Augustus eene lage temperatuur kreeg, raadde ik hem het gebruik des bads geheel af. Hij verliet ons weinig of niets verbeterd. Beterschap door het zeebad had ik mij ook niet voorgesteld, en het is mijne overtuiging, dat hij, indien hij deze kuur herhaalt, zijne herstelling al moeijelijker en moeijelijker zal maken. Carlsbad of Marienbad zoude voor dezen persoon meer aangewezen zijn, doch er waren, behalve het onbepaalde vertrouwen op het zeebad, nog andere redenen waarom hij daartoe niet kon overgaan.

Een tweede geval van dien aard betrof eene 40jarige dame, die aan leverziekte (van welken aard bleef mij onbekend) geleden had. Zij begaf zich herwaarts en had van haren geneesheer een voorschrift, op welke wijze het bad te gebruiken, medegekregen. Behalve de minder geschikte wijze, die dat voorschrift aangaf, zoo bestond hier eene duidelijke contraindicatie. Na een gebruik van zeven baden, werd de vrouw ongesteld en verzocht mij haar te bezoeken. Zij verhaalde mij, gedurende geruimen tijd, een leverlijden gehad te hebben, waarbij de leverstreek zeer gezwollen was en men door den buikwand knobbels kon voelen. In hoe verre dit waar was, kon ik niet beoordeelen, doch hetgeen ik bij mijn onderzoek vond leerde mij, dat de lever nog lijdende was; zij stak onder de costae spuriae uit, was zeer gevoelig voor drukking, en ofschoon nu geene ongelijk-

heden meer te merken waren, zoo gaf ook het uiterlijk van de vrouw een lijden van de lever te kennen. Gedurende de zeven gebruikte baden, was dit lijden veel verergerd, waarbij zich nog hevige pijnen in het schouderblad en den schouder van de regter zijde gevoegd hadden. Wij lieten haar terstond met de koude zeebaden ophouden, schreven haar warme algemeene baden en laauwe douches op den rug voor, en overwonnen, binnen 8 dagen, het nadeel dat teweeg was gebragt.

Onder de ziekten van het vrouwelijk geslacht namen wij vooral chlorosis en eene van deze of van eene andere oorzaak afhangende abnormale innervatie waar. Onder de vele lijderessen met chlorosis was er naauwelijks ééne, die niet aan het zeebad, of verbetering, of herstel te danken had. Vooral was dit het geval met degenen, die voor eene tweede of derde maal de badkuur herhaalden.

Wij waren in de gelegenheid ons te overtuigen, hoe men zich dikwijls in de diagnose van anaemie en chlorose vergist en hoe men daardoor deze beide verschillende ziekten met elkander verwart. Het is intusschen van belang daaromtrent juist te onderscheiden, dewijl de anaemie door het zeebad, het verblijven aan de kust en een voedend, voornamelijk uit dierlijke zelfstandigheden bestaand diëet spoediger geneest en niet zoo ligt recidiveert. De chlorose daarentegen is eene ziekte, die ernstiger is dan men zich dikwijls voorstelt; de ziekteverschijnselen verbeteren somtijds wel spoedig, doch zij onderscheidt zich van de anaemie vooral door den hardnekkigen terugkeer, wanneer men de behandeling niet lang voortzet. Bij de chlorose is de eenvoudige aanwending van het zeebad niet voldoende, om herstel te verkrijgen, maar moet hierbij een langdurig gebruik van martialia en een voedend diëet worden voorgeschreven. Hoe meer de personen in leeftijd gevorderd zijn, des te meer moet deze behandeling met volharding voortgezet worden, en nog komen er dikwijls verschillende storingen in het zenuwleven voor, welke het nut der behandeling verlammen.

Wij zullen hier een paar van de belangrijkste ziektegeschiedenissen vermelden. Een meisje, 21 jaren oud, vertoonde de volgende verschijnselen. Zij had een bleek, eenigzins oedemateus

gezwollen gezigt, hetwelk bij de minste inspanning des ligchaams of bij de geringste gemoedsaandoening eene roode kleur aannam, die echter onmiddellijk, na het ophouden dezer invloeden, geheel verdween; de lippen en het tandvleesch waren bleek; zij klaagde over voortdurende hevige hoofdpijnen, die zich voornamelijk tot de regio orbito-frontalis bepaalden; de pols sloeg 92 slagen; de ademhaling 27; de eetlust en het verlangen naar drinken waren zeer gering, na het gebruik van spijzen had zij pijn in de regio epigastrica; er bestond amenorrhoea en leucorrhoea; zij voelde steeds groote vermoeidheid bij de minste beweging, vooral bij het opstijgen van trappen of der duinen, hetgeen met sterke hartkloppingen en dikwijls met gezigts-verstoring gepaard ging. Hierbij voegden zich nog gedrukte gemoedsgesteldheid en darmverstopping, terwijl ik, bij de auscultatie van het hart, een duidelijk blaasgeluid vernam, dat zich tot in de carotides voortzette. De moeder van dit meisje had, ofschoon er niet bloeijende uitziende, nimmer aan chlorotische aandoening geleden; de vader was een gezond en goed gevoed mensch. Moeijelijk was de oorzaak dezer ziekte te bepalen, en zonder in dit geval te beslissen of de chlorose, zoo als sommigen beweren, de primitieve oorzaak der amenorrhoea was, door den uterus in eenen asthenischen toestand te brengen, dan wel of, zoo als anderen meenen, de amenorrhoea de oorzaak der chlorose was, door het bloed niet of te weinig van onbruikbare bestanddeelen te zuiveren, gingen wij terstond tot de behandeling over. Wij lieten haar eenige dagen aan de kust rondloopen en beproefden daarna het gebruik van eenige binnenbaden van 23° R., die goed werden verdragen en een aangenaam gevoel teweegbragten. Hierop gingen wij tot het zeebad over, haar tevens het Pyrmonter water latende drinken. Gedurende de eerste dagen werd dit laatste, ter hoeveelheid van één wijnglas 's morgens en 's avonds gebruikt, met eenige moeite verteerd, doch binnen 14 dagen verdroeg zij het goed en klom reeds tot drie glazen per dag. De zeebaden werden met genoegen en zonder hinder, eenige benaauwdheid gedurende hun gebruik uitgezonderd, genomen; voordat er drie weken verstreken waren, gevoelde zij reeds dat vele ziektever-

schijnselen aanmerkelijk waren verminderd. De hoofdpijn was geringer, de pols van 92 tot op 81 slagen gedaald; de ademhaling van 27 tot 24 teruggekomen en minder moeijelijk geworden bij eene opstijgende beweging; de eetlust was aanmerkelijk toegenomen, de dorst matig, doch de alvi constipatio nog dezelfde, waartegen ik dagelijks rheum gaf, dat ik in die aandoening met goed gevolg laat gebruiken, als het eenigste ontlastingsmiddel, hetwelk geenen nadeeligen invloed op het darmkanaal der chloroticae uitoefent. Na een verblijf van 7 weken, vertrok zij in aanmerkelijk verbeterden toestand, doch ik gaf haar met nadruk te kennen, dat zij zich niet als hersteld moest beschouwen. Daar het Pyrmonter water in de laatste dagen met minder gemak werd verdragen, liet ik haar daarmede eindigen, en beval het langdurig gebruik van den lactas ferri aan, overtuigd zijnde, dat het zeebad alleen ook haar niet genezen zou. Wanneer zij eene goede levenswijze volgt, veel beweging in de open lucht maakt, een goed voedend diëet in acht neemt en niet te veel door gemoedsaandoeningen wordt geprikkeld, verwachten wij, dat hare gezondheid zich steeds zal blijven verbeteren en gedurende het volgende badsaisoen geheel zal hersteld worden.

Sommige dezer lijderessen moet men den meesten moed inspreken om, niettegenstaande de verergering van eenige ziekteverschijnselen, vooral met het bad voort te gaan.

Dit was het geval met een 22jarig chlorotisch meisje, dat zich, na 8 baden, zeer afgemat gevoelde, de weinige eetlust, die nog bestond, verloor, zich na elk bad benaauwd gevoelde en daarom besloot hiermede te eindigen. Op mijne verzekering, dat dit een niet ongewoon gevolg der zeebaden in het algemeen was en dat, met eenige wijziging der kuur, er weldra beterschap zoude intreden, ging zij met de baden voort. Na 14 dagen deelde zij mij dan ook mede, dat zij eenige beterschap gevoelde, die weldra zoodanig toenam, dat zij, na een verblijf van 8 weken en na 30 baden gebruikt te hebben, Scheveningen verliet, zich voorstellende geheel hersteld te zijn. Wij trachtten haar echter onze overtuiging mede te deelen, dat, indien zij niet met het gebruik van den door ons voorgeschreven lactas ferri, gepaard met beweging in de lucht

enz., voortging, hare beterschap geen stand zou houden. Na 4 of 5 weken berigtte zij mij, dat hare gezondheid niet meer zoo goed was als te Scheveningen, ofschoon zij het gebruik van den lactas ferri had voortgezet, hetgeen, mijns inziens, bewijst, dat dit middel alleen hare beterschap niet had bevorderd, maar dat deze ook aan het zeebad en het verblijf aan de kust moest worden toegeschreven. De eerste schijnbare verergering van dit meisje verklaart zich uit de omstandigheid, dat vele chloroticae eene zeer groote gevoeligheid bezitten en dikwijls groote vrees voor het zeebad hebben. Hare huid was hoogst gevoelig voor water en lucht, en de eerste zeebaden veroorzaakten, tijdens het gebruik des bads, dikwijls eene zoo sterke borstbeklemming, dat zij vreesde te stikken. Sommige lijders krijgen zelfs ligte zenuwtoevallen; in die gevallen moet men omzigtig de kuur besturen, haar niet te sterk doorzetten en liever eens éénen dag overslaan.

Dat chlorose soms eenen zoo hoogst gevoeligen toestand van het zenuwleven kan teweegbrengen, dat het zeebad te prikkelend werkt, zagen wij bij een 18jarig meisje, hetwelk, gedurende eenen geruimen tijd ziek geweest zijnde en een weinig herstellende, plotseling eene onweerstaanbare begeerte naar het gebruik der zeebaden kreeg. Hare ouders, dit als eene natuurlijke ingeving beschouwende, stemden hierin toe, zoodat zij herwaarts kwam met het idée fixe, dat het bad haar zou genezen. Toen ik haar zag, kort na hare aankomst op het badhuis, gaf zij mij den indruk van iemand, die een aanval van koorts had. Bij zeer schoone vormen, blanke huid, rood gekleurde wangen, had zij eene pols van 133 slagen en 38 ademhalingen, terwijl echter de huid eene aangename natuurlijke warmte had. Uit het rijtuig gedragen zijnde, kreeg zij een epileptisch toeval, waaraan zij vroeger dikwijls onderhevig was geweest. Toen ik haar in dezen toestand zag, gaf ik mijne verwondering aan hare ouders te kennen, dat eene zoodanige patiente naar het zeebad kwam, te meer, dewijl een voortdurende kuchhoest mij aan het bestaan van tuberculosis pulmonum deed denken, en zeide hun dat, indien die toestand zóó voortduurde, ik moest aanraden te vertrekken en andere middelen te beproeven. Bij een nader onder-

zoek, op den volgenden morgen, vond ik echter meer kalmte, de pols was 120 slagen, de kleur der huid minder rood en hare warmte even natuurlijk. Daar de hoest bijna geweken was en ik mij door een physisch onderzoek van den gezonden toestand der longen verzekerd had, zoo was mijn oordeel van den vorigen dag veranderd; evenwel wachtte ik nog den volgenden dag af, voor wij over het al of niet doelmatige van het verblijf alhier uit te laten.

Den derden morgen haar toestand nog voordeeliger zijnde, liet ik haar een bad van 25° R. geven, met last, om gedurende het bad 2 à 3 graden af te dalen. Hiermede werd eenige dagen, met zeer goed gevolg, voortgegaan tot dat het bad op eene temperatuur van 18° R. gekomen was. Toen moest aan de onweerstaanbare begeerte, om het zeebad te gebruiken toegegeven worden, ofschoon ik vreesde, dat het voor haar gestel te ingrijpend zoude zijn, daar dit echter niet altijd vooraf te bepalen is, wilde ik mij, bij wijze van proefneming, daarvan overtuigen. Zij nam drie zeebaden, elk van ééne of anderhalve minuut duur, doch na het derde begon zij zich reeds lusteloos te gevoelen, er vertoonden zich algemeene irritatie en koorts, welke onder den vorm van continua remittens 4 dagen aanhield. Na afloop der koorts herstelde zij zeer spoedig en gevoelde zich weldra zeer aangenaam. Wij besloten echter nu het zeebad geheel achterwege te laten en ons bij een dagelijksch binnenbad te bepalen, waardoor hare krachten en algemeene gezondheid veel verbeterden. Ofschoon bij haar vertrek van volkomen herstel nog geene sprake zijn kon, zoo mogen wij van eene aanstaande volledige zeebadkuur eenen goeden uitslag verwachten.

Een meisje, 25 à 27 jaren oud, dat aan aphonie en chlorose leed, bleef, niettegenstaande het gebruik van 25 zeebaden en eenige douches op borst, hals en rug, in denzelfden toestand. Wij schreven haar martialia voor en twijfelen niet of een voortgezet gebruik van het eene, zoowel als van het andere, zal eindelijk de ziekelijke aandoening overwinnen.

Als bewijs dat anaemie, zonder bestaande chlorose, veel spoediger, zoo als wij reeds hierboven aanmerkten, door eene eenvoudige zeebadkuur geneest, bewijst het volgende geval.

Eene 32jarige vrouw, die, 6 weken geleden, na eene natuurlijke verlossing, haemorrhagia uteri had gehad, was bij hare komst geelachtig bleek, zwak en zich als het ware voortsleepende; haar eetlust was tamelijk goed, de ontlasting ongeregeld, nu eens dun, dan weder eenige dagen achterwege blijvende. Na 25 baden, waaronder 5 laauwe, was deze vrouw naauwelijks te herkennen, zij deed groote wandelingen, had eene gezonde kleur, eene goede spijsvertering gekregen en vertrok opgetogen over eene zoo spoedige en geheele herstelling.

De ziekelijke aandoeningen van het zenuwstelsel, die bij het vrouwelijk geslacht zoo veelvuldig voorkomen, deden zich ook in aanzienlijken getale aan onze waarneming voor. Hoe moeijelijk het dikwijls is, om uit den vreemden zamenloop van verschijnselen den waren aard dier ziekten te herkennen, of liever haar eenen behoorlijken, meer gespecificeerden naam te geven, zal ieder weten, die de waarde van de benamingen affectio nervosa hysterica, anesthesia nervosa, hyperaesthesia nervosa, irritatio spinalis enz. kent. Doch welke namen men dan ook aan die geprikkelde toestanden van het zenuwstelsel in het vrouwelijk ligchaam wil geven, men moet de oorzaak van dat lijden trachten op te sporen. Dikwijls zal men die vinden, maar dan ook tevens inzien, hoe moeijelijk het is, zoodanige ziekelijke innervatie weder tot eenen physiologischen toestand terug te brengen. Bij sommigen bestond de oorzaak in eene slechte opvoeding; dikwijls toch werden alle mogelijke moeite en zorg besteed, om het jeugdige meisje door beschaafde vormen, talenten, als andersints tot een sieraad der gezelschappen te vormen, terwijl ouders of voogden niet inzagen, dat die voortdurende prikkeling der hersenen en het gebrek aan natuurlijke ligchaams- en geestesontwikkeling de voornaamste oorzaken van zulke ziekelijke toestanden op lateren leeftijd waren. Bij anderen had het voortdurend lezen van romans en dergelijke, de verbeelding prikkelende, lecturen de van nature bestaande irritabiliteit nog verhoogd en ziekelijke fantasiën opgwekt. Bij anderen weder was het teleurstelling over het niet verwezenlijken van gespannen verwachtingen; terwijl er sommigen gevonden werden, die een verkeerd begrip van hare godsdienstige pligten tot dweepzucht gebragt had, het treurig gewrocht eener naar

invloed zoekende geestelijkheid, die in sommige kringen der maatschappij de jeugdige vrouwelijke verbeelding opwekt, zeer dikwijls ten koste van de gezondheid, zoowel van ligchaam als van geest.

Ofschoon bij sommige dezer lijderessen de beterschap langzaam ging, zoo was ontegenzeggelijk voor bijna alle het gebruik van het zeebad, maar ook niet minder het verblijf aan de kust van een in het oogloopend nut; door zich zoo vrij in de natuur en in eenen zoo reinen dampkring te bewegen, met vermijding van hetgeen haar schadelijk was, waren zij in staat meerderen wederstand aan de invloeden der buitenwereld te bieden en vertrokken dan ook, na een korter of langer oponthoud, veel verbeterd. In zoo verre als deze personen niet tot de chloroticae behoorden, onthielden wij ons van therapeutische behandeling.

Onder de lijderessen, bij welke deze toestand meer tot eenen bepaalden ziektevorm was overgegaan, behoorde een 25jarig meisje, wier voornaamste ziekteverschijnselen mij door haren arts op de volgende wijze werden medegedeeld: „Gedurende eene vierjarige behandeling heb ik, meer of minder, bijna al die zenuwafwijkingen moeten waarnemen en bekampen, die bij de hyperaesthesia nervosa worden waargenomen. Hyperaesthesia van den rug, oesophagismus, onafgebrokene maagpijnen, aangezigtspijnen blafhoest, van 10—20 minuten duur, afgewisseld met kataleptische, soms hevige tetanische toevallen, langdurige dysurie met krampen van de blaas, periodieke amaurosis, periodieke, algeheele vernietiging van gevoel en beweging der onderste ledematen, periodieke slapeloosheid, verlies van herinnerings-vermogen, enz."

Toen dit meisje zich aan ons vertoonde, waren er nog verscheidene van deze ziekteverschijnselen aanwezig; ofschoon zij in den laatsten tijd wel veel verbeterd was, zoo zag zij er nog ongezond uit, en was het niet twijfelachtig, dat anaemie het gevolg van eene veeljarige slechte voeding was geworden. Hare zuster verhaalde mij, dat er, bij de minste aandoening, nog stuipachtige flaauwten volgden, die mij bleken van kataleptische en tetanische natuur te zijn. Na haar vooraf eenige dagen voorbereid te hebben, gingen

wij tot het zeebad over, waartegen zij echter zeer angstig opzag; gedurende de eerste baden vertoonden zich, behalve menigvuldige zenuwverschijnselen, steeds kataleptische toevallen in het bad, die terstond ontstonden, zoodra zij het zeewater maar voelde, zoodat zij uit de koets moest opgedragen worden. Na dien tijd volgde mindere aandoening van het bad, toeneming van beterschap en afneming der ziekelijke zenuwverschijnselen. Haar uiterlijk was gezonder geworden, de eetlust veel beter, terwijl zij heen en terug naar *'s Hage*, $1\frac{1}{2}$ uur afstand, wandelde, zonder buitengewone vermoeidheid te gevoelen. De aangezigtspijnen kwelden haar nog van tijd tot tijd, doch de toevallen waren, bij haar vertrek, nagenoeg, ofschoon nog niet geheel, verdwenen. De patiente zelve was dan ook uitermate tevreden over haren tegenwoordigen toestand, in vergelijking met hetgeen zij geweest was; doch het zal noodzakelijk zijn, dat zij een volgend jaar het gebruik der baden niet verzuime, om zoo mogelijk geheel te herstellen.

Behalve dit geval werden ons nog verscheidene lijderessen toegezonden, wier kwaal met de reeds vermelde namen van affectio nervosa of hysterica betiteld werd. Vooral bij deze zoogenaamde hystericae had het zeebad eenen weldadigen invloed. Dit bevestigde ons op nieuw in onze meening, dat al wat met den naam van hysterie bestempeld wordt, niet altijd hysterie of ziekte, welker oorzaak in het uterien-leven ligt, is. Wij stemmen wel toe, dat hetgeen men hysterie noemt, eene ziekte is, die verondersteld moet worden in het zenuwleven te huisvesten, maar wij ontkennen, dat deze aandoeningen steeds het uterien-leven tot zitplaats hebben, en meenen dus, dat men hiertegen dikwijls ten onregte de vereeniging der beide geslachten aanraadt. In verreweg de meeste gevallen bedriegt men zich in diagnose en het hulpmiddel. Leert toch niet de ondervinding, dat men, bij zoogenaamde hysterische meisjes, die ziekteverschijnselen meermalen ziet voortduren na het huwelijk? dat men bij gehuwde vrouwen ze ziet ontwikkelen, voortduren en soms toenemen? en dat zij zelfs bij publieke vrouwen worden waargenomen? of men moest, bij deze, de hysterie aan een te veelvuldig voldoen der geslachtsdriften willen toeschrijven, hetgeen niet aan te nemen is.

Hetgeen men hysterie noemt, is alzoo voor ons eene ziekte, die zich voornamelijk, doch niet uitsluitend, in het prikkelbare ligchaam der vrouwen openbaart (men neemt ze toch ook bij jongelingen waar) en die zich door talrijke verschillende zenuw-aandoeningen kenteekent, wier oorsprong veel te duister is, dan dat men ze altijd met den bepaalden naam van hysterie bestempelen en den uterus als de oorzaak of bron van het lijden aangeven mag.

Een geval, waarop het hier gezegde van toepassing is, nam ik waar bij een 23jarig meisje, wier lijden door haren geneesheer met den naam van hysterie bestempeld was. Deze lijderes, die van hare jeugd af een zeer gevoelig zenuwstelel had gehad, leed aan ligte epileptische toevallen, welke, ten gevolge van een schrik, ontstaan waren. Haar ligchaam was zeer slecht gevoed, zij had eene bleeke geelachtige kleur, klaagde over keelkramp en hartkloppingen, terwijl eene anaemie, als gevolg van het niet gebruiken van voedsel, deze aandoeningen nog verergerde. Wij raadden haar aan eenen geruimen tijd hier te blijven, lieten haar 40 zeebaden gebruiken, bij de betere werking der maag een goed voedend diëet houden en zich den geheelen dag in de lucht bewegen. Na 7 weken bestonden er reeds geene sporen meer van epileptische toevallen, die trouwens gering in hevigheid waren, toen ik ze bijwoonde; het ligchaam was beter gevoed en de kleur gezonder; de moeder zeide mij hare dochter nimmer zoo gekend te hebben. De zoogenaamde hysterische verschijnselen waren zoo goed als verdwenen, niettegenstaande de uterus in zijne functiën geene verandering had ondergaan.

Een ander meisje, 21 jaren oud, dat ook een hoogst gevoelig zenuwstelsel had, leed aan neuralgia facialis; er kon geene ziekte-oorzaak opgegeven worden, zij zag er bijzonder goed gevoed en gezond uit. De aanvallen kwamen dagelijks en waren allerhevigst. Wij lieten haar den eenen dag eene douche geven op de wang en bij de oorlel, dus op de plaats waar de nervus facialis zich vertakt, en den anderen dag het zeebad gebruiken. Zij bleef hier 4 weken, had in het geheel geen aanval en vertrok, naar ik meende genezen, ofschoon de toekomst dit nog bevestigen moest. Acht weken later vernam

ik, dat de aanvallen zich niet hadden herhaald en zij zich geheel gezond gevoelde.

Een andere vorm van neurose kwam voor bij een meisje van 19 jaren. Deze vertoonde zich onder de gedaante van eenen telkens afbrekenden hoest, die des avonds, tegen het naar bed gaan, opkwam en dikwijls 2 à 3 uren aanhield. De patient kon telkens, eenigen tijd te voren, bepalen of die aanval al dan niet plaats zou hebben, hetgeen zij bemerkte aan een gevoel van vermoeidheid en een niet te beschrijven gevoel in de regio epigastrica. Haar geneesheer dit geregeld periodieke verschijnsel waarnemende, kwam op de gedachte, dat hier eene febris larvata kon aanwezig zijn en gaf haar sulphas chinini, doch te vergeefs. Nadat zij zich hier eenige dagen gewend had, gaven wij haar douches op borst en rug en overwonnen plotseling, gedurende de 7 eerste dagen, den hoest, daarna herhaalde hij zich wel weder eens, maar niet zoo geregeld en niet zoo hevig. Eenige dagen later voegden wij bij de douches het zeebad; zij verliet ons in veel verbeterden, maar nog niet herstelden toestand. Wij raadden haar het voortdurend gebruik der koude baden en der douches aan, daarenboven het gebruik van lactas ferri en een goed voedend diëet; wij verwachten haar het volgende jaar terug, om verder te kunnen herstellen.

Bij de meeste dezer vrouwen, was de menstruatie ongeregeld of ontbrak. Moeijelijk is hier te zeggen, of het zeebad specifiek op deze functie van den uterus werkt, dewijl de ziekelijke afwijking dezer excretie meer als een verschijnsel der ziekte, dan wel als de ziekte zelve moet beschouwd worden. Daar wij reeds gezegd hebben, dat de vrouwen, die het zeebad gebruikten, door meerdere krachtsontwikkeling, meerdere gevoedheid en verbeterde bloedmenging eene betere gezondheid verkregen, zoo was het natuurlijk, dat de gevallen van amenorrhoea en dysmenorrhoea verdwenen, en bij velen de menstruatie zich herstelde.

Intusschen was één geval nog al opmerkelijk. Een gezond en goed gevoed meisje, 21 jaren oud, had hare ouders naar het zeebad vergezeld, die mij voor een ander 8jarig kind, dat aan rachitis leed, raadpleegden. Op het einde der bad-

kuur, maakte zij mij bekend, dat de menstruatie niet geregeld was, en ofschoon zij daar niet veel hinder van had, wilde zij weten, of het zeebad deze ook kon herstellen. Het antwoord daarop was moeijelijk, doch daar er bij haar geene contra-indicatie voor het bad was, zoo raadde ik haar het te beproeven. Zij nam één bad van 5 minuten; den volgenden dag kreeg zij koorts met pijn in de lendenen en in den onderbuik, terwijl de menstruatie, na 5 maanden uitgebleven te zijn, vrij overvloedig te voorschijn kwam. Zij vertrok 8 dagen daarna, later hoorde ik niets meer van haar.

Onder de mannelijke personen kwamen deze algemeene zenuwaandoeningen minder voor. Een man van omstreeks 40 jaren werd mij toegezonden, klagende over eene onmagt in den arm, op het oogenblik dat hij ging schrijven (tremor scriptorius). Wij gaven hem zeebaden en douches, hij verliet ons echter in denzelfden toestand, waarin hij gekomen was.

Een man, 28 jaren oud, die zich aan onanie zeer had te buiten gegaan, maakte een te kort verblijf om zijne beginnende beterschap te kunnen beoordeelen. Wij vermeenden echter, dat hij meer gevoed was en een veel beter uiterlijk had, en dat eenige convulsieve verschijnselen verminderd waren.

Wij hebben nu nog verslag te geven van eenige gevallen van baarmoeder-lijden en van zwangerschap, die wij waarnamen. Onder de lijderessen der eerstgemelde soort waren er eenige, die, na in de eerste dagen met genoegen het zeebad gebruikt te hebben, weldra begonnen te klagen over een gevoel van zwaarte in den onderbuik, dat zich vooral deed gevoelen, korte oogenblikken, nadat zij het bad gebruikt hadden. Bij eenigen verdween dit in den loop van den dag, bij anderen bleef het bestaan, terwijl er ééne over aanhoudenden en zelfs toenemenden hinder klaagde. Toen wij bij deze allen eene naauwkeurige anamnesis trachtten op te maken, bleek het, dat zij vroeger reeds over zoodanig gevoel of zoodanige onderlijfspijnen, over pijnlijkheid bij het wateren, een gevoel van plaatselijke hitte, pijn bij den coitus, een onaangenaam gevoel bij het loopen en meerdere of mindere leucorrhee geklaagd hadden. Bij deze vrouwen moesten wij een lijden van den uterus veronderstellen, doch vermits wij daarvan de overtuiging niet

konden krijgen dan door een inwendig onderzoek, hebben wij het ons steeds tot regel (vooral bij gehuwde vrouwen) gesteld, dit nimmer achterwege te laten. Ofschoon het onderzoek niet altijd, op de eerste verklaring, dat het noodzakelijk was, werd toegestaan, zoo is het ons echter steeds gelukt de patienten hiertoe te bewegen. Naar onze meening hangt in dit opzigt alles af van de wijze, waarop het haar wordt voorgesteld. Wij zagen dan ook de voordeelige gevolgen van dit onderzoek en noemen het daarom onvoorzigtig, om, bij deze plaatselijke aandoeningen, niet een even naauwkeurig plaatselijk onderzoek in te stellen, als men zulks bij andere, hetzij plaatselijke, hetzij algemeene aandoeningen gewoon is te doen. En waarom zoude, men hier in het duistere rondtasten en daardoor verkeerd handelen? De vrouw, die men in het eerst eene mindere aangename tijding brengt, is later erkentelijk voor de naauwkeurige zorg, welke zij, door een standvastig doorzetten van dat eenmaal geopenbaarde voornemen, genoten heeft.

De bovengenoemde gevolgen van het zeebad behandelden wij op bijzondere wijze, en wel met inwendige douches, door middel van de *Irrigatoire* van MARJOLIN, bestaande in eenen elastieken tubus, 3 à 4 ned. ellen lang, waarvan het lumen plus minus $\frac{1}{5}$ rhijnl. duim wijd is. Aan het eene einde is een zinklood bevestigd, waarmede het in eenen emmer of eene kom met water zinkt, terwijl aan het andere eene baarmoederkanul bevestigd is, met eigenaardig, eenigzints olijfvormig uiteinde, waarvan de opening gelijk is aan het lumen van den tubus [1]). Deze baarmoederkanul met knop tot aan het ostium uteri gevoerd zijnde, wordt de koudwaterstroom in beweging gebragt en zoo lang tegen den baarmoedermond aangewend, als er water in den bak voorhanden is.

De bekende werking van het zeebad, om eene centripetale beweging des bloeds voort te brengen, veroorzaakt bij de vrouwen, die aan eenen congestieven toestand van den uterus, aan chronische zwelling van het collum of ostium, of aan

[1]) Het instrument is voorhanden in het magazijn van den instrumentmaker BEHRENDS, in het Halstraatje te *s' Hage*, die er dit jaar verscheidene voor mij gemaakt heeft.

oppervlakkige granulatiën van dit deel lijden, eene ophooping van bloed, die het gevoel van zwaarte, drukking en pijn in de lendenen, het bekken en in de beenen teweegbrengt, waarover sommigen, zoo als gezegd is, na het bad klagen. Wanneer men, bij deze klagten, zich niet van den aard van dezen ziekelijken toestand overtuigt en maar steeds het bad laat voortgebruiken, zal men nadeelige gevolgen zien ontstaan, gelijk uit de beide volgende voorbeelden blijkt.

Eene 38jarige vrouw, die twee malen gebaard had, raadpleegde mij over eene algemeene zwakte des ligchaams, welke zij na eene ziekte van 6 weken had overgehouden. Zij had in hare jeugd aan scrofulosis geleden, waarvan hare fijne huid, ligte blaauwe oogen, blonde haren en eenige litteekenen in den hals de kenmerken waren. Behalve deze zwakte, leed zij sterk aan fluor albus, welke uitvloeijing steeds gepaard ging met een pijnlijk inwendig gevoel, dat vooral bij het zitten verergerde, terwijl zij onder het wandelen dikwijls een gevoel had, als of haar iets op het rectum drukte, en daarop eene zekere doofheid, met een gevoel van tinteling vooral in het regterbeen, volgde, eindelijk was de coitus haar zeer pijnlijk, vooral tegen den tijd der menstruatie. Ik wilde eerst beproeven welk gevolg het zeebad had. De drie eerste baden werden met goeden uitslag gevolgd, daarna echter klaagde zij over krampen en een gevoel van zwaarte in het onderlijf, ofschoon de fluor albus verminderd was.

Bij de exploratie vonden wij, behalve eene verhoogde temperatuur en gevoeligheid der vagina en eene geringe aanzwelling van het ostium uteri, weinig dat ons licht gaf. Hierna het speculum applicerende, bespeurden wij eenige kleine oppervlakkige ulceratiën van het ostium en collum, met eigenaardige roodheid van dit laatste, verlies van epithelium en hier en daar eenige granulatiën. Wij cauteriseerden, gedurende vier dagen, met eene oplossing van nitras acid. mercurii en lieten inmiddels met het zeebad voortgaan, dat door eene douche, van drie minuten, op het collum en ostium werd voorafgegaan. Na 14 dagen, was alle pijn verdwenen, de fluor albus had opgehouden en de vrouw gevoelde zich in eenen gelukkigen toestand. Wij raadden haar aan, het in-

strument te behouden en zich voortdurend van tijd tot tijd dergelijke douches toe te dienen. Voor haar vertrek stelden wij nog eenmaal, op haar verlangen, het onderzoek met het speculum in, wij vonden toen noch granulatiën, noch ulceratiën, noch eenige zwelling van collum of ostium; zij verliet ons geheel hersteld.

Eene vrouw, 46 jaren oud, die 7 kinderen ter wereld had gebragt, leed, na het gebruik van eenige zeebaden, aan steeds toenemende pijnen in het bekken en aan een gevoel van zwaarte, dat haar vooral, bij de urine-lozing, hinderde. Bij het plaatselijk onderzoek vond ik eene vrij harde aanzwelling van het ostium, die zich tot in het collum voortzette, hier en daar waren eenige roodgekleurde plekken, doch het epithelium was overal aanwezig. Wij lieten haar het zeebad gebruiken, maar telkens vooraf eene inwendige douche, van 3 minuten, toedienen, hetwelk in de badkoets plaats had en onmiddellijk door het bad gevolgd werd. De pijn en de zwaarte in het onderlijf, waarover zij bij de vorige baden geklaagd had, waren nu reeds bij het eerste bad minder. Wij lieten haar op deze wijze 14 dagen voortgaan, daarna stelden wij weder het onderzoek in, waaruit bleek, dat de zwelling van ostium en collum reeds veel verminderd was, hetgeen men trouwens reeds uit de subjectieve teekenen kon veronderstellen. Bij het einde der kuur was de genezing bijna volkomen, wij raadden haar, om vooral met de douches voort te gaan.

Door deze douches wordt aan den uterus, die in eenen congestieven toestand verkeert, ten gevolge van de verkoeling en de daardoor veroorzaakte zamentrekking van zijn spierweefsel, een gedeelte van zijn bloed ontnomen, dat in andere deelen overgaat. De centripetale beweging des bloeds, bij het gebruik des bads, heeft daardoor op den uterus geenen of geringen invloed, en de zachte, maar voortdurende waterstroom, die steeds tegen het ostium en collum vloeit, werkt als antiphlogisticum.

Wij hebben nog twee andere gevallen van denzelfden aard en met denzelfden gelukkigen uitslag onder behandeling gehad.

Het bestaan van zwangerschap wordt, over het algemeen, als eene contraindicatie voor het gebruik van het zeebad beschouwd, en met reden, dewijl daardoor van tijd tot tijd

abortus is opgewekt. Ik heb daarvan dit jaar nog een geval waargenomen bij eene gezonde en tamelijk bloedrijke vrouw, die minder voor zich zelve dan wel voor hare kinderen naar het zeebad was gekomen en mij verzweeg, dat zij zeven weken zwanger was. Na het gebruik van het 5de bad trad abortus in.

Dat evenwel het gebruik der koude zeebaden niet altijd bij zwangere vrouwen behoeft afgeraden te worden, toonden mij twee gevallen aan waaruit bleek, dat het gevaar van abortus kan vermeden worden, en dat het zeebad, met groote voorzigtigheid aangewend en onder naauwkeurig toezigt op den toestand en de constitutie der lijderes, nut kan doen.

Eene jonge vrouw, 23 jaren oud, die pas elf maanden gehuwd was en in hare jeugd zeer aan scrofulosis had geleden, kwam alhier in eenen hoogst zwakken toestand aan. De reis had haar, daar zij uit het midden van Duitschland gekomen was, zeer afgemat, en wij hadden eenige dagen noodig, om de nadeelige gevolgen hiervan te overwinnen. Zij had het grootste gedeelte van den winter te bed moeten liggen, ten gevolge van hevige nerveuse onderlijfspijnen. Door het volslagen gebrek aan eetlust en de braking, die onmiddellijk na het genot van eenige weinige spijzen volgde, was bij haar een gevorderde toestand van anaemie ontstaan. Haar gelaat was bleek, haar blik mat, terwijl eene groote zwaarmoedigheid de plaats van vroegere vrolijkheid had ingenomen. De menstruatie had zich voor de de derde maal niet vertoond, hetgeen door den geneesheer, die haar behandeld had, meer aan anaemie dan aan zwangerschap toegeschreven werd. Daar zij echter over hevige pijnen in het bekken, drukking op de blaas en, bij het gaan zitten, over een gevoel van zwaarte klaagde, stelde ik de exploratie in en vond, behalve eene retroflexie van den fundus uteri, eene zwangerschap van ongeveer drie maanden. Ik maakte haar met haren toestand bekend. Zij kon dit echter niet gelooven en zeide, dat haar geneesheer daaromtrent ook wel getwijfeld had, doch haar den raad gegeven had, evenwel het zeebad te gebruiken. Den anaemischen en zwakken staat van deze vrouw nagaande, kwam bij mij de vraag op, wat van dezen zich steeds

verergerenden toestand worden moest, bij eene zwangerschap van pas drie maanden, en of het niet te voorzien was, dat vroeg of laat dientengevolge toch abortus zoude intreden, of dat het kind, dat ter wereld zou komen, een zwak en slecht gevoed schepsel zijn zou.

Wij besloten dus de zeebaden op zeer voorzigtige wijze en onder naauwkeurige waarneming aan te wenden.

Zes binnen-baden, waarvan de warmte langzaam tot 18° R. werd verminderd, hadden reeds een vermeerderden eetlust en rustiger slaap ten gevolge. Daarna gingen wij tot het zeebad over, dat met zekeren wellust gebruikt werd en niet het minste nadeelig gevolg had. De pijnen in het onderlijf verminderden, de eetlust was bijna niet meer te verzadigen, de vomitus verdween, vrolijkheid kwam terug, wandelingen van één à twee uren, waaraan vroeger niet gedacht werd, veroorzaakten geene of geringe vermoeidheid, de borsten, die droog en plat waren, begonnen te zwellen, er vertoonde zich eenige zog-secretie en de omvang van den buik bewees, dat de uterus belangrijk in omvang was toegenomen. Toen deze vrouw ons, na een verblijf van 6 weken, verliet, maakte zij nog een klein oponthoud in *Holland;* voordat zij naar *Duitschland* vertrok, schreef zij mij, dat zij een welzijn gevoelde, zoo als zij vroeger nimmer gekend had, en dat hare kleederen, die zij voor de reis had medegenomen, haar, zoowel wat het bovenste als het onderste gedeelte des ligchaams betrof, te naauw waren geworden.

Dit voorbeeld, benevens een tweede, dat aan het eerste, wat den uitslag vooral van het bad betreft, bijna gelijk is, bewijst, dat het zeebad op de zwangere vrouw van nut kan zijn; maar, bij het aan- of afraden daarvan, lette men vooral op den toestand der bloedmassa. Nimmer zoude ik het gebruik van zeebaden durven aanraden, waar plethora of teekenen van congestiën bestonden. De zwangere uterus bezit toch al genoeg verhoogde circulatie, die door de centripetale beweging des bloeds, bij het gebruik des bads, nog vermeerderd wordt.

Ten laatste nog een enkel woord over de bejaarde personen, die hier de zeebaden gebruikten. Zij waren wel gering in getal, doch zij leverden desniettemin het bewijs, dat zij in

de zee niet te huis behoorden. Aan twee personen, de een 69, de ander 71 jaren oud, die mij raadpleegden, toen zij er reeds hinder van gevoelden, moest ik dan ook den raad geven, niet meer met de koude baden voor te gaan. Op dezen leeftijd is de ontwikkeling van dierlijke warmte niet sterk genoeg meer, om eene spoedige terugwerking na het zeebad te verwachten, hunne bewegingen zijn dikwijls langzaam en moeijelijk, zoodat zij de gewone wandeling na het bad soms niet kunnen doen en buitendien moeite hebben, om weder warm te worden. Wil men bij deze lieden, uit het een of ander geneeskundig oogpunt, het zeewater op de huid doen werken, bepale men zich uitsluitend tot de huisbaden, die eene temperatuur van 25° R. moeten bezitten, en sta hun dan nog slechts met gunstig weder het verblijf aan de kust toe.

Wij zullen hiermede dit verslag eindigen. Men zal welligt de opmerking maken, dat wij niet in alle opzigten eene systematische orde gevolgd hebben, dit lag ook geenszins in ons plan, daar de aard van een zoodanig verslag dit meestal hoogst moeijelijk maakt.

